

РИТМИ ЖИТТЯ В ПОЕТИЧНОМУ СЛОВІ ГОРАЦІЯ

У Вергілієвих "Георгіках" є несподіваний для хліборобської теми рядок:

*Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus.*¹

Несподіваний не щодо змісту (селянин пильно стежить за перебігом сезонів), а щодо настрою: у звучанні цього гекзаметра, де повторюється слово-образ *fugit* – тікає², відчувається глибинна ностальгія, що є наслідком роздумів над скороминущистю людського життя. Завдяки поетичній довершеності (бездоганне злиття форми й змісту) цей вірш знайшов широке відлуння у світовій літературі. Найближче – в Горация:

*Et semel emissum volat inrevocabile verbum.*³

Гекзаметр такої ж, навіяної образом часу, настроєвої тональності. Адже слово, як твердили філософи-стоїки, це "вдарене повітря": щойно мовлене, воно відлітає (у Гомера слово "крилате"), і його не зупинити, як і саму "летючу" мить. Інша річ писане, поетичне слово, яким його бачить Гораций у своєму "Пам'ятнику": воно триваліше навіть од пірамід – супутників вічності. У цій оді – ще один відгомін Вергілієвого *fugit tempus: fuga temporum* – втеча, перебіг часів.

Одразу ж зауважимо: яким досконалим не видався б переклад, він лиш незначною мірою (надто, коли йдеться про лірику) віддає образність та емоційну вагу першотвору. І не тільки через відмінність античної (метричної) та нашої (силабо-тонічної) систем віршування⁴: неперекладними часто є звичайні слова. Скажімо, "час" – *tempus*. Вжиті у множині – *tempora* – це слово означає "пори року". Тож сучасник Горация, сприймаючи ті два слова в контексті оди, бачив перебіг пір року і разом з тим чув подих часу. Подвійна – звукова й зорова – експресивність оригіналу тут, як і в багатьох інших випадках, неповторна.

Складною є сама поетика Горациясвих творів: поет іде в глибину слова; розкриваючи його приховані можливості, він осягає найбільшого зображувального ефекту на найменшому "просторі" своїх од. Тут певна річ, не місце заглиблюватись у поетику першотвору, але вказати на її своєрідність необхідно. Інакше не зрозуміло, чому

Горацій все-таки великий поет. Адже його відомі сентенції-настанови ("Втішайся днем!", "Не турбуйся майбутнім", "Пам'ятай про міру" тощо) не були чимось новим уже й для сучасників лірика. Інакше не відрізнимо безтурботного, жартівливого дотепника, яким постає Горацій, приміром, у переробках Гулака-Артемовського і яким віддавна звик його сприймати український читач (наприклад, Никифор Сокира у повісті Шевченка "Близнецы"), від Горація справжнього – по-філософському заглибленого в собі та своєму поетичному слові, але водночас – гострого спостерігача, знавця людської вдачі, пристрасного життєлюбця. І ніякий "зміст" (у шкільному розумінні слова) нам тут не допоможе: потрібен пильний погляд у глибину поетичного слова.

Обмежимося одним тільки прикладом – одою до Таліарха⁵. Здається, навіть коли читаємо оригінал, що все тут знову ж таки зводиться до банального заклику: "Втішайся молодістю, поки ще не прийшла старість". І все ж своїм звукописом (акцентованим чергуванням відкритих голосних *a, e, i*) виділяється перший рядок передостатньої строфи: *Donec virenti canities abest...* (дослівно: "Поки у молодого ще відсутня сивина..."). А в ньому – два поставлені побіч себе слова: *virenti canities*. Латинське *virens* означає не тільки "молодий", "сильний", а й "зелений" (точніше "зеленіючий": активний дієприкметник емоційно інтенсивніший, ніж прикметник). У даному контексті (поряд із *canities* – сивина) – це слово розкриває саме кольористичне своє значення. Зринає раптовий (тим-то й сильніший) контраст зеленого (молодість) і білого (старість). Поверхнева грайливість оди (скажемо, "зміст") відступає – стає лиш тлом для болючого бачення зеленого та білого – весни й зими, скороминущості людського життя. Саме тут – кульмінація оди, звукове й зорове "фортісімо", що вражало Горацієвого сучасника-слухача – і що проходить повз увагу читача сучасного. Можливо, саме Горація мав на думці поет-гуманіст Павло Русин із Кросна (XV-XVI ст.), коли писав про силу справжньої поезії:

В пісні, десь на дні, у майстернім сховку,

Зблискує правда.

А правдою у даному випадку є те, що Горацій таки дійсно був "співцем болю". Невипадково облюбованим зображувальним засобом поета є світло-тіньові, кольористичні, звукові, ритмічні та інші контрасти.

Ще великий грецький лірик Архілох (VII ст. до н.е.), на якого орієнтувався Горацій у своїх ранніх творах – еподах⁶, старався пізнати "ритми людського життя". Не просто з цікавості, а для того, аби, збагнувши їх, виробити свою життєву мудрість. Так і поезія Горація – це, власне, пошуки стійкої позиції в житті, бажання поділитися своїми думками з читачем – реальним чи уявним. Римський лірик теж прагне описувати "барви" життя. Справді, наче й немає такої життєвої ситуації, якої б він не зафіксував у своїх творах, передусім у сатирах⁷, якої б не пробував осмислити у посланнях⁸. А "барви" чи "ритми" життя – невичерпні. Та коли глянути віддалік, то домінують два протилежні ритми – споглядального (*vita contemplativa*) та дійового (*vita activa*) життя. Споглядальний спосіб життя, до чого закликали прихильники Епікура, оспівав Лукрецій знаменитими рядками своєї поеми "Про природу речей": на розбурхане море, тобто життя, поет воліє дивитися із затишного побережжя. Однак послідовники стоїцизму не цурались того життєвого моря; відомо, яку активну участь у державному житті брав, наприклад, Ціцерон. Горацій впродовж усього життя болісно хитається між цими двома ритмами. Але ця роздвоєність не пройшла марно для Горація як мислителя (він постійно задумується над дивною, завжди непростійною у своїх бажаннях природою людини) і – як поета: саме на тлі міської какофонії в його душі визрівають наймилозвучніші, наймальовничіші образи. Й навпаки: на лоні природи в уяві "втікача" зринає Рим, де вирує життя.

Та чи життя?.. Зіставляючи себе "міського" з собою ж "сільським", Горацій доходить висновку: лиш на селі він живе, у місті – існує. Що ж, за Горацієм, означає "жити"? Це найперше – залишатися собою, бути щасливим насправді, а не лишень видаватися таким, задовольняючись, скажемо нині, "іміджем" щасливця:

*Справді живеш, якщо прагнеш щасливим не тільки вважатись
(В Римі ж бо мають тебе за такого), а й бути щасливим.*

(Sat., I, 16, 17-18).

Жадаючи щастя, люди ступають переважно на "клопітний", часто згубний шлях – збагачення, осягнення почестей. Стають щасливими в очах інших, насправді ж – нещасними. У пошуках щастя, як його розуміє Горацій, не треба перепливати моря, бо щастя – поряд. Воно – в душевній рівновазі, у спілкуванні з близькими, що так само тонко відчують навколишній світ¹⁰.

Шлях до такого щастя, як і до справжнього мистецтва, – нелегкий. Ось чому Гораций акцентує вольовий фактор: *Sapere aude!* – Зважся бути розумним!¹¹ Найважливіша підвалина життєвої мудрості, до якої настійливо закликає поет, – поміркованість, уникнення крайнощів. "Золота середина" (саме середина, а не посередність!¹²) у розумінні Горация – це і є життєво необхідна рівновага не скаламученої пристрастями душі, коли думка і відчуття готові до емоційного сприймання світу. Це – моменти творчості. Саме таким сенсом, гадаємо, сповнений знаменитий Гораций заклик: *Cape diem!* – Лови день!

Однаке й ця, чи не найзнаменитіша серед присвячених темі кохання од, по суті, неперекладна. Тут на перешкоді стає ритміка оригіналу, засобами якої і створюється головний у даному творі образ часу. Вслухавшись у ритм першотвору, відчуємо перелітну мить – мовби на тлі застиглої вічності, бо саме непорушність імітують спондеї – два довгі склади, що ними починається кожен вірш даного твору. Навіть побачимо ту мить: світлий проміжок між ударами об берег похмурої зимової хвилі. А ще вдумливий читач зверне увагу й на мелодійне, що мов душу пестить, грецьке ім'я дівчини, з якою бесідує ліричний герой твору, – Левконоя (дослівно – "світлий розум"). Навіть у ньому, в тому імені – ідейна значимість оди: лише в самій людині є сила, здатна протистояти натискові часу. Це – сила її думки.

А ще чар душевного спілкування: двоє – на тлі "заздрісної" вічності, що з настирливістю морської хвилі вириває в людини мить за миттю... Відвоювати перелітну мить, сповнивши її думкою і чуттям, зробити її часткою свого душевного ества – ось до чого закликає поет. Оди Горация – це і є, по суті, ті відвойовані у забуття дорожчі моменти.

Даремно б шукали ми в наймилозвучніших перекладах та переспівах цієї оди притаманного творчості Горация філософського підтексту: гладкий ритм, звучна рима, орнаментальні епітети – все це спрощує автора, переводить лірику Горация в інший, звичний для нас реєстр¹³. Навіть у Миколи Зерова:

Тому розумна будь: важкий і пінний келих

До вогких уст своїх бездумно піднімай,

І безліч днів живи безжурних і веселих,

І лиш на це життя надії покладай.

"Бездумність" людей, їх сподівання, що попереду – ще "безліч днів" життя – це, за Горациєм, власне й заважає людині оволодіти миттю. Вона, ця мить, стане дорогим нашим набутком тоді, коли,

привітавши новий день, подумаємо: "Хтозна, може, він заблїснув для нас востаннє"...

"Життя ділиться на три часи: на те, що було, що є, що буде". Таке чітке розмежування часу на минуле, теперішнє і майбутнє робить філософ Сенека, який чимало почерпнув із Горацийової творчості. Гораций, перейнятий життєлюбністю греків, за найбільшу цінність визнавав, отже, теперішнє – мить, день.

Але що таке теперішнє без минулого? Що таке змужнілість без дитинства?.. Ставлячи над усе розум, давні римляни мало цікавились порою дитинства. Гораций, мабуть, першим зазірав у нього. Краєвиди батьківської Венузії супроводжували поета впродовж усього життя. Уже в старшому віці, з сивиною у волоссі, він бачить себе на заліснених венузійських пагорбах – хлоп'ям, яким опікувались музи; потім – учнем, що зазнавав насмішок від синів місцевої знаті; згодом – підлітком на вулицях Рима, в школі суворого Орбілія; тоді – на площах та в галях "дозвільних" Афін, куди спромігся послати свого сина турботливий батько. Саме тут, читаючи грецьких поетів та філософів, оглядаючи твори живопису та архітектури, Гораций пізнав найвідповідніші для своєї вдачі ритми та барви неохмареного турботами, нескаламученого пристрастями життя. Та раптом – щось цілком протилежне мрійливій натурі поета: військова служба в республіканській армії Брута. Поразка при Філіппах. Крах ілюзій... І знову Рим. Скупі заробітки на посаді писаря. Аж потім – знайомство з Вергілієм, Меценатом. Визнання, слава першого лірика Риму...

Ретроспекція спонукує приглянутись до себе. "Я – вже не той, що був колись" – із сумом зауважує поет. Таки із сумом, бо "час, хоч багато корисного дає людині, чимало, однак, забирає" – доходить висновку Гораций, не полишаючи теми часу навіть у "Поетичному мистецтві", одному з останніх своїх творів. Забирає "жарти, любов, бенкетні веселощі, врешті – вірші". Тим-то найбільше прохання, з яким звертається Гораций до Аполлона, опікуна поетів, – навіть на старість не розлучати його з лірою.

Втім, кривди зазнає не тільки окрема людина: час ущербляє покоління людей, робить їх дедалі дрібнішими¹⁴. Таке переконання висловлює поет в одній із своїх "Римських од" (III, 6), де він покликаний вславляти амбіційну політику Августа – реставрацію республіки та староримських чеснот. І цей невтішний висновок перекреслює вимушені зусилля лірика, що в силу обставин, як і Вергілій, став речником офіційної ідеології. Блискуче відшліфовані

"Римські оди" – вінець слави Горация в тодішньому вмиртвореному, пишно розбудованому Августом Римі. Але справжнє безсмертя поета – саме в тих його творах, що присвячені темі часу. Такою є перлина Горациєвої лірики – ода до Торквата (IV, 7).

Перша половина твору (образ весни) насичена дієсловами руху – все у природі стрімко змінюється, оновлюється. Останнє з цих дієслів – "падати": коли ж "падає" (сходить у могилу) людина, то їй уже нема обнови, бо всі ми – підводить рису щоденним роздумам Гораций – це лиш "порох і тінь"¹⁵. Якщо в цілому ода піддається інтерпретації (див. чудовий переклад Миколи Зерова), то неперекладним є центральний, найемоційніший звуковий образ: "Pulvis et umbra sumus" – "Будем ми порох і тінь". Звуковий і водночас зоровий: чотири рази повторено тут і акцентоване ритмічно низьке "у" в ключовому слові *umbra* – тінь – це образ темряви.

І все ж навіть у підземельній пітьмі, у царстві тіней, Гораций бачить яскраве світло. Це – спалах дзвінкого пісенного слова: на тлі мовчазної темряви Аїду золотим плектром вдаряє у струни Алкей – поет боротьби. Вражаючий своєю "ударністю" звукопис! Надто, коли зважимо й на те, що ім'я Алкей – від грецького іменника "могутність", "сила". Жоден переклад, зрозуміло, не може навіть приблизно віддати цього, можливо, найсильнішого не тільки в античній, а й у нових літературах контрасту – звукового й зорового. Отож Гораций, співець "летючої хвилини", все ж залюбки звертає погляд у минуле – на своє життя, на віддалені покоління людей.

Інша річ – майбутнє. Жодної думки так часто на повторює поет у своїх творах, як цю: не вивідує, що буде завтра. Блукаючи думкою у невідомості прийдешнього, втрачаємо найдорожче – теперішню хвилину. Далекі сподівання, що їх полюбляє снувати людина, Гораций радить ділити на короткі проміжки часу (*spatium breve*). Таким проміжком, над яким людина має владу, є день – "крок життя", як згодом назве його Сенека. В Горация вже вирисувалась філософія і поетика дня, що старанням людини повинен бути цілісним, завершеним – наче модель бездоганно прожитого життя. Ставши господарем дня, людина тим самим забезпечує себе перед невідомим "завтра".

Латинське *spatium* стосується не тільки часу, а й простору (пор. англ. *space*). Гораций – співець короткої хвилини і такою ж мірою – малого простору. Тільки у підсумкових, дещо патетичних творах, пророкуючи свою прийдешню славу, він дивиться у далеке майбутнє і водночас озирає неосяжні простори Римської імперії¹⁶. Однак в

найзадушевніших своїх ліричних творах (вони переважно й найкоротші) поет відмежовується від чужих його серцю, холодних просторів, як і від самого владичого Риму. З любов'ю описує велику сабінську оселю (Послання, I, 14). Саме тут він "живе і владарює", бо та оселя "повертає йому його ж самого". Усе в цьому закутку перейняте духом еллінської культури: теоська (тобто Анакреонтова) флейта, Пенелопа, Цірцея, син Тіони (Вакх), лесбійське вино, навіть співуче (імітує гру на сопілці) ім'я дівчини, яку запрошує поет у ту місцину, – Тіндаріда; скрізь тут – відлуння музики.

Та особливо показовою серед од, що оспівують "малий простір", є ода до Фавна (III, 18). Це м'яка, пронизана тонким ліризмом пастель, де в прозорій, властивій античному мистецтву, атмосфері вимальовано відвічні реалії скромного життя на лоні природи: освітлене сонцем поле, коли вже зібрано плоди; виноградне вино; старий вітвар, над яким звився, наче застиг, димок; віл, що спочиває після роботи; селянин, що, діждавшись свята, тричі вдарає ногою об землю, відбиваючи прадавній ритм. Справді зупинена мить після першого легковіяного рядка оди!¹⁷

Задивлений у теперішнє, Горацій, як бачимо, непомітно виходить поза його межі; всупереч своїм настановам снує мрію, творить милий для себе більше уявний, ніж реальний, світ – острівець серед неозорого життєвого моря. І це зрозуміло, адже Горацій передусім – поет, а в поетичному баченні загирається грань між уявою та дійсністю¹⁸.

Так захищає себе поет-філософ від нищівного перебігу часу. Захист не вельми надійний, тому й констатує Горацій: "ніщо не є всебічно щасливим"¹⁹. Адже над усім – крило смерті, що є "останньою рисою всіх речей". І все ж віддаймо належне поетові: невидимій силі, якою є час, таки справді може протистояти хіба що така ж неспостережна духовна сила, що нею наділена людина.

А як інші "смертні"? Горацій ще з дитинства, за порадою батька, приглядався до поведінки людей. Поетові було близько тридцяти років, коли він адресував Мecenатові ліричний твір, що відкриває першу книгу його од. З висоти життєвого досвіду він підсумував тут свої життєві спостереження. Перша ода – це низка різьблених емблемних образів поведінки певного типу людей: учасник змагань на колісниці; політик серед людного форуму; захоплений багач; зайнятий лиш батьківською нивою орач; торговець, що постійно тремтить перед нещевним морем; любитель солодкої бездіяльності на

лоні природи; вояк у таборі; мисливець, що став рабом пристрасті; врешті, сам поет у своєму "далекому від юрби" світі. Не маємо тут змоги обговорити майстерність, з якою виконані ті образи, зокрема перший, що нагадає найсучаснішу техніку кадру на кіноплівці. Три деталі – курява (далекий план), розпечене від бігу колесо на небезпечному повороті²⁰ (близький план), пальмова гілка, що "вивозить" переможця до богів (знову далекий план) – поєднуючись в уяві слухача, мусили вражати розмахом непогамовних людських поривань²¹. Розколиканий маятник (якщо так уявимо собі рух вираженої образами думки) застигає у вимріяному Горацієм творчому дозвіллі (кінець оди).

Філософія, однак, починається тоді, коли дошукуємось причин того чи іншого явища, що й робить поет на початку першої сатири:

В чім, Меценате, тут річ, поясни, що немає такого,

Хто б своїй долі радів – чи обрав її сам, а чи з нею

Просто зіткнувся – і не задрив тому, хто на іншій дорозі?

І знову калейдоскоп людських типів. Усі зашліплені переважно одним прагненням – збагатитися. Життя видається суцільною погоною, де ніхто не знає перепочинку, бо скількох не перегнав би – попереду неодмінно маячить інший, багатий. Забувши про міру, люди постійно нагромаджують засоби для життя, яке для них, по суті, ніколи не наступає. Як для того багача, який перед самою смертю (верх абсурду!) вибудовує для себе новий мармуровий палац, начеб іще одне життя мав попереду, або сподівався вберегтись у тому палаці од смерті. Та намарне:

Смерті блідій стопа б'є однаково, Сестію багатий,

В низький поріг та в брами можновладців.

(Оди, I, 4, 13-14).

У перекладі цих рядків зроблено спробу відтворити зловісне гупання²²; Горацій наче дійсно хотів достукатись до свідомості сучасників, повернути людину обличчям до її смертності і тим самим (як це не парадоксально) – до життя²³.

Як же, врешті, сам Горацій? Чи міг похвалитися постійністю, чи втішався погідністю духа – тими невід'ємними компонентами епікурейського щастя? Цим передусім цікавились сучасники поета – адресати його од, сатир, послань. І ось його відповідь (Послання, I, 8):

...попри задуми славні

Йї досі живу я безладно й не солодко...

Що мені шкодить, до того хлиюсь; помічного – цураюсь.

В Тібурі мрію про Рим; у владичому Римі – про Тібур.

У житті – тому морі, де вчив його плавати батько, навіть збагачений мудрістю, він не раз, як бачимо, сворбнув гіркої солі, ставав забавкою вітрів:

Здавивсь на волю вітрів, то туди; то сюди завітаю.

То я у вирі життя, громадянській чесноті слугую,

Вірний, суворий поборник її; то нараз, послизнувшись,

Знову скочусь до порад Арістінових: так хочу жити,

Щоб підкорялися речі мені, а не я їм корився.

Тому-то Гораций не претендує на останнє слово щодо життєвої філософії. Він завжди готовий послухати розумнішої поради. В одному, лиш певний поет: щоденна, схожа на бездумні перегони, суєтність людей – це погоня за маревом. У цій погоні вони, власне, й стають найлегшою здобиччю всепожираючого часу. Зупинитись і спробувати пізнати самого себе, а пізнавши, намагатись бути собою – ось у чому мудрість. Іншого шляху, вважає Гораций, нема. Адже від себе не втечеш: "тільки небо, а не душу змінюють ті, хто перепливає море". Адже й за мореплавцем на кораблі, і за вершником на суходолі сидить "чорна турбота". І тут мимоволі згадується знаменитий образ із поезії Франка:

Неси ж мене, коню, по чистому полю,

Як вихор, що тутка гуляє,

А чень утечу я від лютого болю,

що серце моє розриває.

"Ніхто ще не втік від свого болю" – сумовито всміхнувся б Гораций. Тій силі, що захмарює людині життя, – переконаний поет – здатний чинити опір лише розум. Можливо, зіставляючи тих двох вершників – Горацієвого і Франкового – найвиразніше побачимо різницю між філософською лірикою Горация та експресивною – Франка, що виявляє свої пристрасті й переживання; а не протистоїть їм, як Гораций – співець глибокого, але майстерно прихованого болю. А побачивши ту різницю, зрозуміємо, чому Франко не захоплювався Горацієм, уважаючи, що йому бракує "страсті"²⁴.

Спробувавши на основі творчості Горация бодай кількома штрихами накреслити образ ліричного героя – людини на тлі простору й часу – зауважимо: саме цей, створений Горацієм образ був усе-таки напрочуд близьким освіченій людині всіх епох, усіх суспільних фор-

мацій. Можливо, саме до творчості Горація найкраще підійшли б слова одного з давніх японських поетів:

*Як то приємно,
Коли, розгорнувши навад
Книжку прадавно,
В дивному плетиві слів
Душу відчутти близьку!..*

Бо справді, починаючи від курсів піітик у Києво-Могилянській академії, Горацій служив зразком не тільки найвищої поетичної майстерності: скромний обсягом томик його творів (в оригіналі) залюбки розгортали наші предки, просто так – аби відчутти рідну душу, аби поспілкуватися з людиною, якій "ніщо людське не є чужим". І не тільки задля приємності: інтерпретовані Горацієм моральні засади епікурейців (зокрема настанова: "Проживи непомітно") стали дійовими, скажімо, для Григорія Сковороди. Світ таки не спіймав його, і тут нашому філософові поталанило більше, аніж Горацієві, що якоюсь мірою був залежним од "сильних світу сього", щоправда, ніколи не "плазував на череві перед Августом", як про це писав Енгельс.

Марною була б спроба навіть у найзагальніших рисах окреслити величезний вплив, що мала творчість Горація на українську (не кажучи вже про європейську) культуру – філософію, літературу (головно на неокласиків), живопис. Та навіть у ренесансній архітектурі принцип "золотого розтину" веде нас у гармонійний світ співця "золотої середини". Не зраховати й самих епітетів, якими впродовж віків звеличували творця римської лірики. Та одним із цих епітетів Горацій, мабуть, пишався б найбільше. Цим епітетом не випадково наділив його Антоніч – найяскравіший, найталановитіший співець "єднання з природою": назвав Горація "добрим". І дійсно, пізнавши та оспівавши усі можливі барви життя, що далеко не завжди були світлими для сина відпущеного на волю раба, Горацій не озлобився, не замкнувся у собі: сатириком був не допкульним, філософом – не зарозумілим, ліриком – не самозакоханим, людиною (навіть у зеніті слави) – не самовдоволеною. Певне тому, що ніколи не переставав бути пильним учнем і шанувальником природи, од якої так відчужились ми, сьогоднішні.

¹ *Хутко тікає між тим, і не вернеться мить перелітна.*

² Ключовий образ присвячених темі часу творів не лише у римській, але й у сучасних (передусім французькій) літературах романських народів.

³ *Тільки-но пустиш у світ – не відкличем летючого слова.*

⁴ Горацій перейняв складні (в одному рядку поєднуються різні стопи) віршові розміри лесбійських поетів Алкея та Сапфо (VII–VI ст. до н.е.).

⁵ Оскільки антична поезія розраховувалась на майстерне читання вголос, виразніше значення нерідко мав саме звуковий образ.

⁶ Еподи (з грец. дослівно – "приспів") – складені ямбами (де після довшого, наче відгомін чи приспів, іде коротший вірш) твори різноманітного, найчастіше сатиричного характеру.

⁷ Суто римський жанр сатири (дослівно – "суміш") започаткував Луцій (II ст. до н.е.). Горацій вдосконалив цей жанр, особливо щодо гнучкості гекзаметра.

⁸ Творцем жанру послань (або листів) був сам Горацій. Опираючись на життєвий матеріал, поет вільно снує тут свої філософські роздуми.

⁹ Поставлену ще в Есхіла морально-етичну проблему "бути й видаватися" підхопили й нові часи, зокрема, французька література XVII ст.

¹⁰ Горацій відмежовується від тих, хто "у священному гаї бачить лишень дрова".

¹¹ Ці слова стали гаслом Просвітницької доби.

¹² Щодо цього див. цікаве дослідження: *Чернишова Т.М.* Про "золоту середину" Квінта Горація Флакка // *Іноземна філологія.* – 1980. – № 60. – С.69-72.

¹³ Найяскравіше відлуння Горацієвого (взагалі античного) "Лови день!" – "Чари ночі" О.Олесья:

Лови летючу мить життя!

Чаруйсь, хмільй, впивайся!..

Горацій, однак, оспівував постійну закоханість, що загострює емоційне бачення навколишнього світу, а не палке, що засліплює людину, затьмарює її розум, кохання.

¹⁴ Горацієві, однак, не чужий погляд на поступальність людського суспільства – до пом'якшення первісно диких звичаїв (Сат., I, 3).

¹⁵ Цю ж думку знаходимо в Евріпіда: "Кожна людина, померши, – це порох і тінь". Думка широко відома також з Біблії: Та засобами поезії найемоційніше висловив її Горацій.

¹⁶ Як минуле для античної людини – це ніщо, коли абстрагуватися від подій, що в ньому відбувались, так і майбутнє для Горація немислиме поза триванням Римської імперії.

¹⁷ Знову ж майстерне поєднання звукового (повторення "ф") та зорового (Фавн, що наздоганяє похлихливих німф) образів.

¹⁸ Пор. в "Гдилії" Антонича:

Де є дійсності грань, де уяви є світ

non est certum...

¹⁹ Пор. у Вергілія: "Кожного пориває його власна пристрасть". Ця тема, яку згодом узагальнено стислим *Suus cuique* ("Кожному своє"), звучить і в нові часи: в живописі (скажімо, "Падіння Ікара" Пітера Брейгеля-Старшого) та в літературі, згадаймо хоча б "Всякому городу нрав і права..." Сковороди і Шевченкове: "У всякого своя доля..."

²⁰ Звуковий образ – повторення пливких сонорних *l*, *r* на тлі високого й напруженого *i*, що поєднується із свистячим *s*.

²¹ Ще у Платона зустрічаємо уявлення про душу як про крилату колісницю, якою треба вміло керувати ("Федр", 246 b).

²² Цікаво, що Пер Ронсар досягає не меншого ефекту протилежним образом: смерть у нього підкрадається нечутно, обмотавши ноги повстю.

²³ Тут може спасти на думку, що Франкове *Vivere temento* – пам'ятай про життя – фактично стикається з протилежним *Memento mori* – пам'ятай про смерть. Франко, однак, закликав до дійового життя ("Лиш боротись – значить жить"), Гораций – до споглядального.

²⁴ Детальніше див: Содомира А.О. Франко і Гораций // Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнарод. симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11-15 верес. 1986 р.). – К., 1990. – Кн.2. – С.370-372.